

EUROPESE CENTRALE BANK

“STANDAARDEN IN HET KADER VAN HET TOEZICHT OP BETALINGSSYSTEMEN VOOR RETAILBETALINGEN”

Antwoorden op de middels de openbare raadpleging ontvangen reacties

Op 8 juli 2002 heeft het Eurosysteem zijn nieuwe “Standaarden in het kader van het toezicht op betalingssystemen voor retailbetalingen” gepubliceerd in het kader van een openbare raadpleging. Het Eurosysteem heeft in totaal van dertien instellingen een reactie ontvangen, samen goed voor in totaal rond 120 afzonderlijke commentaren. Alle reacties zullen op de website van de ECB worden gepubliceerd.

Er is brede steun gegeven aan de nieuwe toezichtstandaarden van het Eurosysteem voor retailbetalingen in euro, en de respondenten stelden de transparantie van het Eurosysteem, door het publiek te raadplegen met het oog op verdere ontwikkeling van zijn retailbeleid, op prijs. Verschillende reacties zijn van uitleggende aard en beschrijven de omstandigheden met betrekking tot specifieke systemen. Het Eurosysteem stelt op zijn beurt deze bijdragen op prijs, maar zal daarop niet nader ingaan. Hieronder zijn de reacties opgenomen die van cruciaal belang worden geacht, samen met het desbetreffende antwoord van het Eurosysteem.

Het is niet nodig verschillende toezichtstandaarden op betalingssystemen voor retailbetalingen van toepassing te doen zijn; hetzelfde stel standaarden (bijvoorbeeld de Core Principles) zouden, om redenen van concurrentieneutraliteit, op alle betalingssystemen voor retailbetalingen van toepassing moeten zijn.

Het Eurosysteem is van mening dat een dergelijke benadering niet passend zou zijn en niet in overeenstemming zou lijken te zijn met het *Core Principles*-verslag dat erop wijst dat “... *the main factor in assessing the potential for a payment system to trigger or transmit systemic disruptions is the value of the payments that the system processes, either in aggregate or individually, relative to the resources of the system’s participants and in the context of the fi-*

ancial system more generally...”.¹ Een andere relevante factor is de aard van de betalingen die een systeemkritisch betalingssysteem (SKB) normaliter verwerkt.² Voorbeelden in dit verband zijn de afwikkeling van financiële markttransacties en de verevening van ondersteunende systemen. Zulke transacties worden doorgaans niet verwerkt via retail-systemen maar in plaats daarvan via betalingssystemen voor grote betalingen. Om deze redenen dienen de *Core Principles* uitsluitend op betalingssystemen voor retailbetalingen in euro te worden toegepast wanneer deze retailssystemen potentieel systeemverstoringen teweeg zouden kunnen brengen. Het Eurosysteem heeft een stel indicatoren vastgesteld die helpen in kaart te brengen of het in gebreke blijven van een specifiek betalingssysteem voor retailbetalingen potentieel systeemverstoringen zou kunnen veroorzaken.

Toepassing van de *Core Principles* op betalingssystemen voor retailbetalingen die van systeemkritisch belang zijn levert, naar de mening van het Eurosysteem, geen concurrentienadeel op voor deze systemen ten opzichte van andere betalingssystemen voor retailbetalingen. Retailsystemen die als SKB worden beschouwd zouden normaliter een hoge algehele waarde verwerken en met name zeer grote aantallen betalingen. Het is waar dat deze kenmerken striktere toepassing van toezichtstandaarden vereisen vanwege het aan deze systemen inherente grote risico. Hoewel dit enerzijds hogere kosten met zich mee kan brengen voor de beheerder van het systeem, stellen de zeer grote aantallen over het algemeen zulke systemen

¹ Vertaling: “... dat de belangrijkste factor bij de beoordeling of een betalingssysteem potentieel verstoringen in het systeem kan veroorzaken of doorgeven de waarde is van de door dat systeem verwerkte betalingen, hetzij in totaal hetzij individueel, afhankelijk van de middelen van de deelnemers van het systeem en, meer in het algemeen, binnen de context van het financiële stelsel.”

² Voor een definitie van een SKB, zie het rapport “*Core Principles for Systemically Important Payment Systems*”, BIS, Bazel, januari 2001.

anderzijds in staat schaalvoordelen te benutten en zo hun kosten per eenheid te verlagen.

Er dient zich geen overregulering van betalingssystemen voor retailbetalingen voor te doen. Aan welke standaarden dienen kleine retailssystemen die noch SKB, noch een systeem van groot belang zijn, te voldoen?

Het Eurosysteem heeft nauwgezet de risico's die voortvloeien uit betalingssystemen voor retailbetalingen afgewogen tegen de kosten die striktere toezichtstandaarden met zich mee zouden kunnen brengen voor de respectieve beheerders van systemen. Om deze reden omvatten de nieuwe, door het Eurosysteem in het kader van de openbare raadpleging gepubliceerde "Standaarden in het kader van het toezicht op betalingssystemen voor retailbetalingen" ("Retailstandaarden") alleen die betalingssystemen voor retailbetalingen die een prominente rol spelen in het verwerken en afwickelen van verschillende soorten retailbetalingen en als storingen in hun functioneren belangrijke economische gevolgen zouden kunnen hebben en het vertrouwen van het publiek in het betalingsverkeer en in de valuta in algemene zin zouden kunnen ondergraven.

Derhalve zijn drie regelgevende lagen gecreëerd voor betalingssystemen voor retailbetalingen in euro:

- betalingssystemen voor retailbetalingen die van systeemkritisch belang zijn dienen te voldoen aan alle *Core Principles*, zoals uiteengezet in het *Core Principles*-rapport;
- betalingssystemen voor retailbetalingen die economisch gezien van groot belang zijn dienen te voldoen aan een samenstel van zes *Core Principles*, zoals uiteengezet in de bekendmaking van het Eurosysteem betreffende "Standaarden in het kader van het toezicht op betalingssystemen voor retailbetalingen in euro";
- betalingssystemen voor retailbetalingen die niet behoren tot een van de twee hierboven genoemde categorieën en derhalve van

geringere invloed zijn op de stabiliteit van de financiële infrastructuur dienen te voldoen aan de relevante toezichtstandaarden indien en zoals gedefinieerd voor dergelijke systemen. Voorbeelden in deze context zijn de toezichtstandaarden voor elektronisch geld en de retailstandaarden die op nationaal niveau zijn gedefinieerd door elke nationale centrale bank.

Interpretatie van de toezichtstandaarden dient in overeenstemming te zijn met het systeemtype, m.a.w. minder strikt voor betalingssystemen voor retailbetalingen dan voor SKB's

Zoals uiteengezet in het antwoord op de voorgaande vraag met betrekking tot de categorisatie van betalingssystemen in drie groepen, dient de striktheid van de toezichtstandaarden in overeenstemming te zijn met het risico dat het desbetreffende systeem vormt voor het financiële stelsel. In die geest heeft het Eurosysteem in het consultatieve document betreffende de nieuwe Retailstandaarden uitgelegd dat de tenuitvoerlegging van de desbetreffende *Core Principles* niet dezelfde strikte interpretatie vereist voor betalingssystemen voor retailbetalingen die economisch gezien van groot belang zijn als voor SKB's. Het consultatieve document geeft hierbij de tenuitvoerlegging van *Core Principle VII* als voorbeeld. Er wordt uiteengezet dat het veiligheidsniveau en de mate van operationele betrouwbaarheid van, en de noodprocedures voor, betalingssystemen voor retailbetalingen die economisch gezien van groot belang zijn niet noodzakelijkerwijze identiek hoeven te zijn aan die voor SKB's. Dit criterium van proportionaliteit zou op soortgelijke wijze gelden ten aanzien van andere *Core Principles* van het samenstel dat van toepassing is. Zo zou het bijvoorbeeld voor betalingssystemen voor retailbetalingen die van groot belang maar niet van systeemkritisch belang zijn niet noodzakelijkerwijze verplicht hoeven te zijn extern juridisch advies in te winnen ter beoordeling van de juridische deugdelijkheid van een systeem. Dergelijk advies zou ook kunnen worden beperkt tot onderzoeken op ad hoc-basis.

Teneinde gelijkwaardige concurrentieverhoudingen (het “level playing field”) te garanderen, dient het Eurosysteem criteria vast te leggen en te publiceren voor de bepaling van het belang van een betalingssysteem voor retailbetalingen in euro, en dient het een homogene methodiek te hanteren voor de beoordeling van dergelijke systemen teneinde dergelijke gelijkwaardige concurrentieverhoudingen te waarborgen.

Het Eurosysteem heeft criteria besproken die zouden moeten helpen het belang van betalingssystemen voor retailbetalingen in kaart te brengen en zo te bepalen welk samenstel van toezichtstandaarden dient te worden toegepast. Het Eurosysteem heeft geconcludeerd dat het systeemkritisch belang van een betalingssysteem voor retailbetalingen afhankelijk is van de mate van concentratie binnen de desbetreffende betalingsmarkt, van de aan het systeem inherente financiële risico's en van het risico van domino-effecten. In dit opzicht zal het Eurosysteem er met name op letten of het desbetreffende systeem het enige betalingssysteem voor retailbetalingen is in een land of dat een substantieel deel van de retailbetalingen in dit systeem is geconcentreerd. Ingeval een dergelijk systeem in gebreke blijft, zou het voor de banken moeilijk kunnen zijn de retailbetalingen in dat land te verwerken. Om de financiële risico's in te schatten zal het Eurosysteem de omzet van dat systeem in ogenschouw nemen en de schuldposities van de grootste deelnemers ervan, met name in salderingssystemen. Ten slotte zal het Eurosysteem tevens rekening houden met het risico dat het feit dat één deelnemer niet langer aan zijn verplichtingen in het systeem kan voldoen kan doorwerken op andere deelnemers en het deze laatste ook onmogelijk zou maken nog te functioneren. Naast deze gemeenschappelijk overeengekomen criteria kunnen de centrale banken die toezicht houden op de desbetreffende betalingssystemen voor retailbetalingen tevens rekening houden met specifieke factoren die eigen zijn aan hun respectieve betalingsmarkt. Met de integratie van de eurobetalingsmarkt en de verwezenlijking van het

Gemeenschappelijke Eurobetalingsgebied (GEBG), zullen nationale omstandigheden die een van het gemeenschappelijk overeengekomen kader afwijkende beoordeling rechtvaardigen, in de loop der tijd verdwijnen.

Systemen die economisch gezien van groot belang zijn vormen normaliter niet een soortgelijke mate van financieel risico. Om deze reden heeft het Eurosysteem geconcludeerd dat de *Core Principles* die betrekking hebben op financiële risico's (*Core Principles* III tot en met VI) voor deze systemen niet verplicht dienen te zijn. Dientengevolge zal het Eurosysteem bij zijn beoordeling van dergelijke systemen rekening houden met de concentratie van de retailbetalingsmarkt en met name met de marktpenetratie van het desbetreffende systeem, m.a.w. met het totale marktaandeel van dat systeem.

De beoordeling van betalingssystemen voor retailbetalingen in euro dient door één enkel lichaam te worden gecoördineerd.

De Raad van Bestuur van de ECB heeft (nu) tot een definitief beleid besloten voor betalingssystemen voor retailbetalingen, en alle betalingssystemen voor retailbetalingen zullen in het licht van dit beleid moeten worden beoordeeld. Krachtens het reeds binnen het Eurosysteem bestaande kader voor de tenuitvoerlegging van toezichtwerkzaamheden, zullen zowel de nationale centrale banken als de ECB deze beoordelingen coördineren. Het Comité voor betalings- en vereveningssystemen van het ESCB zal deze beoordelingen coördineren en herzien teneinde te garanderen dat de gemeenschappelijke methodiek op geharmoniseerde wijze binnen het gehele Eurosysteem wordt toegepast.

Toezichtstandaarden dienen geen additionele kosten met zich mee te brengen.

Om zijn taak van het waarborgen van de soepele werking van het betalingsverkeer te vervullen, moet het Eurosysteem garanderen dat de hierbij een rol spelende risico's tot een minimum worden beperkt. De reden voor

deze openbare functie is dat individuele deelnemers van een betalingssysteem zich niet voldoende bewust zouden kunnen zijn van het risico dat zij vormen voor andere deelnemers en voor het financiële stelsel in het algemeen.

De mate van regelgevende bemoeienis van het Eurosysteem zal worden gedifferentieerd naar het respectieve risico voor de financiële stabiliteit. Hoe groter het risico voor het financiële stelsel, hoe strenger de toezichtstandaarden derhalve zullen zijn waaraan een dergelijk systeem zal moeten voldoen. Daarnaast zullen de efficiëntiestandaarden eveneens in overeenstemming dienen te blijven met het belang van het desbetreffende systeem. Dit impliceert dat een individueel betalingssysteem voor retailbetalingen aan de relevante toezichtstandaarden zal moeten voldoen, en zijn veiligheids- en efficiëntiemaatregelen zal moeten verbeteren teneinde te voldoen aan de vereiste standaarden, indien dat thans niet het geval is. Zulke verbeteringen in het ontwerp van het systeem zouden voor individuele systemen kosten met zich mee kunnen brengen, maar deze kosten zullen leiden tot geringere risico's, dat wil zeggen tot geringere toekomstige kosten voor het desbetreffende systeem zelf, de deelnemers ervan of de gehele economie. Voorts zou de toegenomen efficiëntie van het systeem kunnen resulteren in een aantal voordelen voor de economie als geheel. Vanuit het oogpunt van het macroprudentieel toezicht kunnen derhalve additionele kosten voor individuele betalingssystemen gerechtvaardigd zijn als deze leiden tot een effectieve vermindering van de risico's en/of een toename in de efficiëntie.

De instrumenten en systemen waarop dit alles van toepassing is dienen duidelijk te worden gedefinieerd. De beginselen dienen van toepassing te zijn op elke vorm van clearing en afwikkeling, d.w.z. zij dienen niet alleen van toepassing te zijn op afwikkeling maar ook op clearing en zij dienen betrekking te hebben op correspondent-bankieren of andere regelingen die vergelijkbaar zijn met betalingssystemen.

De cruciale factor die bepaalt of de nieuwe Retailstandaarden al of niet van toepassing zijn is het feit of een retailsysteem economisch gezien van groot belang is. De instrumenttypen die door deze systemen worden verwerkt zijn van secundaire aard en minder relevant voor het bepalen van de belangrijkheid van een systeem. Een betalingssysteem voor retailbetalingen is een systeem dat financiële middelen overmaakt en dat een groot aantal betalingen van relatief geringe waarde verwerkt in de vorm van cheques, overboekingen, automatische incasso's, en transacties via gelduitgifteautomaten en EFTPOS.

De Retailstandaarden zullen van toepassing zijn op clearing- en afwikkelingssystemen. Het feit dat de desbetreffende systemen altijd afwikkelingsdiensten bieden dient niet zodanig te worden geïnterpreteerd dat het clearingproces niet aan de standaarden onderhevig zou zijn. In feite zijn clearing en afwikkeling integrale onderdelen van de betalingsinfrastructuur. De definitieve versie van de Retailstandaarden gaat nader op deze aangelegenheid in.

De toepassings sfeer van de toezichtstandaarden van het Eurosysteem is beperkt tot ACH-achtige systemen en multilaterale regelingen. Zogenaemde *hub and spoke*-regelingen en bilaterale regelingen vallen hier vooralsnog buiten. *Hub and spoke*-regelingen bestaan uit een verscheidenheid aan bilaterale afspraken waarbij de *hub* (d.w.z. de afwikkelingsinstelling) verschillende contracten kan afsluiten met iedere *spoke* (d.w.z. de cliëntbank). De reden voor het uitsluiten van deze regelingen is dat enkele beginselen te algemeen zijn om op eenvoudige wijze te kunnen worden toegepast. Bijvoorbeeld: hoe kan open en eerlijke toegang worden toegepast in een bilaterale relatie waarbij de voorwaarden worden bepaald door de twee bij de overeenkomst betrokken partijen op grond van bilaterale onderhandelingen?

Bilaterale regelingen en *hub and spoke*-regelingen zijn de typische vormen van correspondent-bankieren. Het Eurosysteem verza-

melt thans gegevens om het belang van correspondent-bankieren binnen het financiële stelsel te kunnen beoordelen. Afhankelijk van de uitkomsten van deze analyse is het mogelijk dat het Eurosysteem toezichtstandaarden zal opstellen voor dergelijke regelingen.

Dient de toepassing van Core Principle IV verplicht te worden?

De Retailstandaarden achten *Core Principle IV* niet verplicht, maar wel uiterst gewenst. De reden dat dit *Core Principle* als “uiterst gewenst” wordt omschreven is dat naar de mening van het Eurosysteem de toepassing van *Core Principle IV* financieel risico zou verminderen. Daarnaast zouden de kosten verbonden aan het doorvoeren van de technische aanpassingen die noodzakelijk zijn voor afwikkeling op de valutadag niet buitensporig zijn. Vanuit methodologisch oogpunt zou het echter inconsistent zijn verevening op de valutadag te vereisen maar daarbij niet maatregelen te vereisen die garanderen dat tijdige afwikkeling ook plaatsvindt in het geval dat een deelnemer in gebreke blijft. Aangezien *Core Principles III* en *V* niet verplicht zijn, werd gemeend dat het voldoen aan *Core Principle IV* evenmin verplicht zou dienen te zijn, maar wel uiterst gewenst.

De standaarden zullen eveneens van toepassing zijn op toetredende landen.

De nieuwe toezichtstandaarden zullen betrekking hebben op alle betalingssystemen voor retailbetalingen, d.w.z. zij zullen van toepassing zijn op alle landen die een betalingssysteem voor retailbetalingen hebben. Wanneer de huidige toetredende landen eenmaal lid zijn geworden van de Europese Unie en de euro hebben ingevoerd, zullen zij moeten voldoen aan alle toezichtstandaarden die op het eurogebied van toepassing zijn. Het Eurosysteem werkt nauw samen met de toetredende landen om hen te helpen zich voor te bereiden op toetreding. In dit kader heeft het Eurosysteem reeds de inhoud en het belang van zijn toezichtstandaarden uiteengezet. Aangezien veel toetredende landen momenteel hun betalingssystemen herstructureren

en herontwerpen, heeft het Eurosysteem de nadruk gelegd op de voordelen van het kiezen van een structuur die het invoeren van de Eurosysteem-standaarden vergemakkelijkt.

De reikwijdte van het toezicht wat betreft efficiëntie is onduidelijk en het is aan de markt om over zaken aangaande efficiëntie te beslissen.

Volgens *Core Principle VIII* dient een systeem een middel te bieden tot het overmaken van betalingen dat praktisch is voor de gebruikers ervan en efficiënt voor de economie. Het is de taak van de beheerder van het systeem om, samen met de gebruikers, de meest efficiënte benadering te bepalen, en het Eurosysteem erkent ten volle de verantwoordelijkheid van de markt in dit opzicht. De beoordeling van efficiëntie-aspecten kan echter niet worden beperkt tot het betalingssysteem, maar zal tevens de effecten op de economie als geheel moeten meewegen. Het is de rol van centrale banken – zoals die van het Eurosysteem – als autoriteiten met de statutaire taak van toezicht op betalingssystemen om na te gaan of en te garanderen dat de beheerders van betalingssystemen voldoende rekening houden met dit bredere perspectief.

Core Principle VIII: BIC/IBAN zouden om kostenredenen alleen kunnen worden ingevoerd op de lange termijn. Het is te vroeg om te vragen om standaarden voor straight-through-verwerking (STV) in alle betalingssystemen voor retailbetalingen en invoering daarvan dient een nationale bevoegdheid te zijn.

In de besprekingen rond het Gemeenschappelijk Eurobetalingsgebied heeft het Eurosysteem er herhaaldelijk bij de banken op aangedrongen om het tekort aan standaardisatie op te lossen en internationale standaarden (bijv. BIC, IBAN) en boodschapsformaten (bijv. SWIFT MT 103+) in te voeren, hetgeen volledig geautomatiseerde STV van betalingen over nationale grenzen heen mogelijk zou maken. Deze standaarden dienen zo snel mogelijk te worden ingevoerd. Erkend wordt dat deze invoering op de korte termijn addi-

tionele kosten met zich mee zal brengen, maar op de lange termijn zullen banken in staat zijn grensoverschrijdende betalingen veel efficiënter te verwerken en de hieruit voortvloeiende kostenbesparingen te realiseren. Daarnaast is het in een werkelijk Gemeenschappelijk Eurobetalingsgebied onacceptabel dat gelijksoortige betalingen substantieel van elkaar verschillen in termen van efficiëntie. Het is derhalve van algemeen belang, en dus ook in het belang van de banken, STV-standaarden in te voeren en zo spoedig mogelijk een Gemeenschappelijk Eurobetalingsgebied te verwezenlijken. Gezien de eurogebied-dimensie kan de invoering van standaarden niet alleen worden toevertrouwd aan nationale gemeenschappen, maar zal deze tevens moeten worden gecoördineerd op het niveau van het eurogebied.

Core Principle VIII: Efficiëntie kan worden verwezenlijkt binnen het juridische kader van de EU.

De Verordening betreffende grensoverschrijdende betalingen in euro³ streeft ernaar prijsverschillen tussen binnenlandse en grensoverschrijdende betalingen op te heffen. Gelijke tarieven voor de twee diensten impliceren echter niet gelijke kosten. Integendeel: de banken maken aanzienlijk hogere kosten voor grensoverschrijdende betalingen dan voor binnenlandse betalingen, d.w.z. de efficiëntie van grensoverschrijdende betalingen laat duidelijk te wensen over. Dit dient te worden aangepakt en kan niet worden opgelost middels wetgeving.

Core Principle X: Het toezicht zou zich niet bezig moeten houden met de efficiëntie van organisatorische structuren.

Zoals bij alle andere *Core Principles* het geval is, ligt de primaire verantwoordelijkheid voor de efficiëntie van bestuursregelingen bij het desbetreffende systeem, de eigenaars en de gebruikers ervan. De centrale bank moet garanderen dat deze bestuursregelingen doelmatig, verantwoordingsgericht en transparant zijn.

Nationale tenuitvoerlegging van EG-Richtlijnen (zoals de Finaliteitsrichtlijn) zou kunnen leiden tot concurrentievervalsing.

Het is inherent aan het opstellen van een EG-Richtlijn dat nationale autoriteiten een zekere discretie kunnen uitoefenen bij de invoering van deze Richtlijnen in de nationale wetgeving. Deze discretie moet binnen de grenzen van deze Richtlijn blijven, maar kan rekening houden met specifieke nationale factoren. Vanwege deze nationale discretie is het waarschijnlijk dat een Richtlijn niet in alle landen op precies dezelfde wijze ten uitvoer wordt gelegd. Om inconsistenties in kaart te brengen die dienen te worden hersteld, kunnen EG-Richtlijnen een herzieningsclausule bevatten. Indien dergelijke inconsistenties leiden tot concurrentievervalsing op het terrein van de verantwoordelijkheid van centrale banken, zal het Eurosysteem deze aangelegenheid ter herziening onder de aandacht brengen van de Europese Commissie.

Wat is het tijdschema voor de tenuitvoerlegging van de nieuwe Retailtoezichtstandaarden?

De Raad van Bestuur van de ECB heeft zijn goedkeuring gehecht aan de definitieve Retailstandaarden, en deze standaarden zullen nu passenderwijze worden ingevoerd. Het Eurosysteem zal alle betalingssystemen voor retailbetalingen in euro voor het einde van 2004 beoordelen. Retailsystemen die niet voldoen aan de nieuwe toezichtstandaarden zullen hun ontwerp moeten verbeteren om aan de desbetreffende standaarden te voldoen.

Ten gevolge van de stappen naar een Gemeenschappelijk Eurobetalingsgebied verkeren veel betalingssystemen voor retailbetalingen in euro nu in een proces van consolidatie of herontwerp van hun infrastructuur, of voorzien een dergelijk proces. Het Eurosysteem zal deze structurele veranderingen laten meewegen bij zijn beoordeling van een systeem. Aldus zal een systeem dat bezig is

³ Verordening (EG) nr. 2560/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 19 december 2001 betreffende grensoverschrijdende betalingen in euro.

zijn structuur te herontwerpen alleen op de middellange termijn worden vereist volledig te voldoen aan de toezichtstandaarden van

het Eurosysteem. Systemen die aan het eind van hun levenscyclus zijn gekomen kunnen derhalve uitstel krijgen tot 2008.

© Europese Centrale Bank, 2003

Adres: Kaiserstrasse 29, 60311 Frankfurt am Main, Duitsland

Postadres: Postfach 16 03 19, 60066 Frankfurt am Main, Duitsland

Telefoon: +49 69 1344 0, Internet: <http://www.ecb.int>, Fax: +49 69 1344 6000, Telex: 411 144 ecb d

Alle rechten voorbehouden.

Reproductie voor educatieve en niet-commerciële doeleinden is toegestaan, mits de bron wordt vermeld.

ISBN 92-9181-387-7 (internet)